

**ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ ԳՈՀԱՐ
(ԱԻ)**

**ՔՐԴԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԻՐԱՆՈՒՄ
(ՄԵՀԱԲԱԴԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ)**

Քրդական խնդիրը Իրանում միշտ էլ արդիական է եղել և հանդիսացել ներքին քաղաքականության օրակարգային հարցերից մեկը: Սակայն այն նոր քափ ստացավ հատկապես Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին, երբ խորհրդային զորքերը 1941թ. օգոստոսի 25-ին հյուսիսից ներթափանցեցին Իրան: Նրանց անմիջական միջամտությամբ Իրանի հյուսիսային շրջաններում հրահրվեցին, այսպես կոչված, Ատրպատականի և Քրդստանի «դեմոկրատական» շարժումները:

Սակայն ի տարբերություն Ատրպատականի խնդրի, որտեղ մեծ աջակցություն էր ցուցաբերվում ԽՍՀՄ-ի կողմից աղդբեջանցիներին, քրդական հարցի դեպքում, զոմե սկզբնական շրջանում ԽՍՀՄ-ը փորձում էր վարել զգուշավոր և ճկուն քաղաքականություն: Առաջին ե ամենակարևոր նպատակը «առանցքի» երկրների լրտեսների հետ քրդերի շփումների բացառումն էր:

Իրանի քրդերն որոշակի հույսեր էին կապում Խորհրդային Միության հետ, ենթադրելով, որ վերջինս հանդես կգա քրդական շարժումը հովանավորողի դերում: Քրդերի ոգևորությունը էլ ավելի մեծացավ, երբ 1941թ. աշնանը Բաքու հրավիրվեցին Իրանական Քրդստանի 30 հայտնի գործիչներ: Նրանց ընդունեց Աղդբեջանի ԽՍՀ-ի կոմկուսի առաջին քարտուղար Սիր Ջաֆար Բադիրովը:

1942թ. սկզբներին Իրանի կառավարությունը դիմեց Խորհրդային հրամանատարությանը, որպեսզի թույլատրեն զորք մտցնել քրդական շրջաններ՝ կարգ ու կանոն հաստատելու համար, սակայն մերժում ստացան: Խորհրդային Միության քաղաքականությունը մեծապես անհանգստացնում էր դաշնակիցներին: 1942թ. հունվարի 10-ին այդ կապակցությամբ ԱՄՆ-ի պետդեսպարտամենտի Մերձավորարևելյան բաժնի վարիչ Ռ.Մյուրեյը հայտնեց իր անհանգստությունը, որ իրանական մեծաքանակ զենք առգրաված քրդերը իրականացնում են հարձակումներ, ինչը մեծ սպառնալիք է: Նրանց նկատմամբ անհրաժեշտ է իրական-

մացնել վերահսկողություն, որպեսզի ապահովվի բեռների անվնաս տեղափոխումը Տրանսիրանական երկաթգծով¹:

1942թ. սեպտեմբերին Խորհրդային Միություն-Իրան փոխհարաբերությունները կարգավորելու ակնկալիքով՝ ԽՍՀՄ ԺԿԽ նախագահի առաջին տեղակալ Վ.Մուրտովը նամակ հղեց Իրանում ԽՍՀՄ-ի դեսպան Ա.Սմիրնովին, որով, ընդհանուր առմամբ, հրահանգվում էր այսուհետ չաջակցել քրդերին, նշելով, որ քուրդ անջատողականներն Իրանում միշտ էլ եղել են թուրքական և անգլիական քաղաքականության գործիքը Միջին Արևելքում: Նշվում էր նաև, որ քրդերը կազմված են իրար դեմ անընդհատ պայքարի մեջ գտնվող ցեղերից, և չունեն ազգային միասնության զաղափար: Նրանց մեղադրում էր անհավատարմության մեջ, իսկ քուրդ առաջնորդներից շատերին որակում որպես տարբեր երկրների լրտեսներ²:

1944թ. գարնանը Մեհաբադում հավաքվեցին Իրաքի, Սիրիայի և Թուրքիայի քրդական կազմակերպությունների ներկայացուցիչները՝ բանակցելու քրդերի ինքնավարության հարցի շուրջ, ինչպես նաև մշակելու հետագա ծրագրերը: 1945թ. սեպտեմբերին մուլա Մուստաֆա Բարզանին իր մարտիկների և 10 հազար ցեղակիցների հետ հանգրվան գտավ Իրանական Զրդստանում, որտեղ հենց այդ ժամանակ ուժգնանում էր քրդական շարժումը: 1944թ. հոկտեմբերին Ղազի Մուհամմեդը միացավ 1942թ. հիմնված «Զոմալա» կուսակցությանը³:

1944-45թթ., երբ արդեն պարզ էր պատերազմի ելքը, Խորհրդային Միությունը վերանայեց իր քաղաքականությունը իրանական քրդերի նկատմամբ: 1945թ. հուլիսի 6-ին Մոսկվայում կոմկուսի քաղբյուրոյի նիստում «Ատրպատականի հարցը» դրվեց հատուկ քննարկման: Վճռվեց հարցը լուծել «դեմոկրատական միջոցներով», ինչը նշանակում էր «զանգվածային ազգային շարժում» հրահրել Ատրպատականում: Այդ ծրագրի պատասխանատվությունը դրվում էր Վ.Մուրտովի, Լ.Բերիայի, Մ.Ջ.Բաղդիբովի վրա⁴: Նմանատիպ ծրագիր պետք է իրականացվեր նաև հյուսիս-արևմտյան Զրդստանում: 1945թ. Ղազի Մուհամմեդը և այլ քուրդ նշանավոր դեմքեր բազմիցս հրավիրվեցին Թավրիզ, որը ԽՍՀՄ-ի ազդեցության գլխավոր կենտրոնն էր: 1945թ. աշնանը նրանք երկրորդ անգամ այցելեցին Բաքու: Որոշ տեղեկատվության համաձայն՝ ԽՍՀՄ-ի կարգադրությամբ Բաղդիբովը նշել էր, որ թեև քրդական խնդիրը օրակարգային խնդիր է, սակայն խորհուրդ էր տվել առայժմ պայքարել աղբյուրական ինքնավարության շրջանակներում⁵: Ղազի Մուհամմեդը կտրականապես մերժել էր նման տեսակետը: Կարծում ենք, որ Ղ.Մուհամմեդի հետ տարվող բանակցությունները թե՛ Մոսկվայում և թե՛ Բաքվում դիտվում էին որպես *զոնդաժ*, դաշնակիցների հնարավոր համաձայնության ժամանակ Իրանի մասնակի բաժանման դեպքում:

1945թ. Մեհաբադում ԽՍՀՄ-ի գործուն աջակցությամբ ստեղծվեց Իրանական Զրդասանի դեմոկրատական կուսակցությունը /այսուհետ ԻԶԴԿ/, հոկտեմբերի 25-28-ին Մեհաբադում տեղի ունեցավ ԻԶԴԿ-ի առաջին նիստը, որտեղ դեկտեմբերին հրապարակվեց ԻԶԴԿ-ի ծրագիրը՝ կազմված 7 կետից: Կուսակցությունը խոստանում էր բարելավել գյուղատնտեսության, առևտրի, մշակույթի զարգացման համար նախատեսված պայմանները, զարգացնել Զրդասանի տնտեսությունը՝ ի հաշիվ այդ շրջանի բնական հարստությունների: Պահանջում էին նաև ապահովել Իրանի տարածքում ապրող բոլոր ժողովուրդների համար քաղաքական ազատ գործունեության դաշտ⁶:

1946թ. հունվարի 24-ին Մեհաբադում հռչակվեց Զրդական Հանրապետությունը, որի կազմի մեջ ընդգրկվեցին՝ Մեհաբադ, Ուշնու, Միանդուհար, Սարդեշթ, Բանեհ, Սեքքեզ, Մենենդեշ քաղաքները: Հանրապետության գլուխ կանգնեց ԻԶԴԿ-ի առաջնորդ Ղազի Մուհամմեդը, կառավարությունը կազմվեց ԻԶԴԿ-ի անդամներից, որոնք իրենց լույսկեցին Իրանի քրդական շրջաններում միակ կառավարող կուսակցությունը⁸: Կառավարությունը բաղկացած էր 13 նախարարներից, որոնք սերում էին քրդական բարձր խավից: Մեհաբադում և այլ քաղաքներում ստեղծվեցին կանոնավոր զինվորական ջոկատներ՝ Մուստաֆա Բարզանիի զլխավորությամբ: Փետրվարին խորհրդային զորքերի հրամանատարությունը նորաստեղծ կառավարությանը տրամադրեց «Բրեն» և «Բոլտ» տեսակի 5000 զնդացի, հրացան, ատրճանակ, ռազմամթերք, բեռնատար մեքենաներ: Խորհրդային սպաները ժամանեցին Իրան՝ ռազմական վերապատրաստական աշխատանքներ իրականացնելու: 60 քուրդ եղիտասարներ ուղևորվեցին Բաքու՝ կրթություն ստանալու նպատակով⁹: Հետաքրքրական է, որ 1946թ. ապրիլի 4-ին ԽՍՀՄ-ի և Իրանի կառավարությունների միջև կնքված համաձայնագրով, ի թիվս մի շարք այլ պայմանների, իրանական կառավարությունը խոստացավ ճանաչել Ատրպատականի Հանրապետությունը¹⁰, այստեղ խոսք չկար Մեհաբադի Հանրապետության մասին: Ակնհայտ էր, որ պաշտոնական Մոսկվան քրդական հարցին հատկացնում էր երկրորդական տեղ:

Վերոհիշյալ պայմանագրի ստորագրումից հետո, 1946թ. ապրիլի 23-ին, Թավրիզում Ատրպատականի և Զրդստանի ներկայացուցիչների միջև համաձայնագիր ստորագրվեց՝ հետագա համագործակցության համար, որը կազմված էր 7 հոդվածից: Հիշատակության են արժանի հատկապես պայմանագրի 4-րդ և 5-րդ կետերը, ըստ որի, անհրաժեշտության դեպքում, Ատրպատականը և Զրդստանը պետք է ձևավորեին ռազմական դաշինք՝ ցուցաբերելով երկկողմ ռազմական օգնություն: Իսկ իրանական կառավարության հետ կարող էին քանակցել միայն երկու կողմերի հավանության դեպքում¹¹: Ասկայն երկու հանրապետությունների միջև չորոշվեց սահմանային հարցերը, ինչից էլ օգտվեց կենտրո-

նական կառավարությունը՝ ջանալով տարածայնություններ սերմանել աղյուսեղանցիների և քրդերի միջև¹²։

Այդ վեճերը հատկապես վերաբերում էին Մակու, Խոյ, Շահփուր և Ռեզայե շրջաններին։ Սահմանային հարցերի շուրջ լարվածությունը երկու կողմերի մոտ հասավ գագաթնակետին 1946թ. սեպտեմբերին, երբ զինված քրդական ջոկատները մտան Շահփուր և պատրաստվում էին հարձակվել Մակու, Ռեզայե և Խոյ քաղաքների վրա, սակայն Մեհաբադից անհրաժեշտ հրահանգ չստանալով՝ հեռացան այդ շրջաններից։

Քանի դեռ չէր ավարտվել ԽՍՀՄ-ի զորքերի ամբողջական տարահանման գործընթացը, Իրանի վարչապետ Ղաֆան օս-Մալթանեն աշխատում էր ավելորդ լարվածություն չստեղծել, չնայած որ արդեն մշակված էր Ատրպատականի և Քրդստանի ինքնավարությունների վերացման ծրագիրը։ 1946թ. աշնանը ԽՍՀՄ-ի զորքերն արդեն ամբողջությամբ լքել էին Իրանի տարածքը և պաշտոնական Թեհրանը զորք մտցրեց Ատրպատական։ Այստեղ բերվեց 20 գումարտակ կառավարական զինված ուժերից։ Բացի այդ, օգտագործվեցին նաև Մեհաբադի Հանրապետության դեմ թշնամաբար տրամադրված քրդական բոլոր ցեղերը։ Հարկ է նշել, որ, այդուամենայնիվ, որոշ շրջաններում աղյուսեղանցիները օգնության ձեռք մեկնեցին քրդերին¹³, դրանով իսկ հավատարիմ մնալով ապրիլի 28-ին կնքված պայմանագրի 4-րդ կետին։

1946թ. դեկտեմբերի 11-ին քրդերը տեղեկացան, որ իրանական զորքերը շարժվում են Թավրիզի ուղղությամբ։ Շուտով պարզ դարձավ, որ Թավրիզում որևէ դիմադրություն չէր ցուցաբերվել։ Անհրաժեշտ հրահանգներ տալով՝ Բարզանին ժամանեց Մեհաբադ, որտեղ պարզ դարձավ, որ Մեհաբադի կառավարությունը մույնպես չի ցանկանում դիմադրություն ցույց տալ իրանական զորքերին¹⁴։ Դեկտեմբերի 17-ին գրավվեց նաև Մեհաբադը։

Իրանական կառավարությունն անհանգստացած էր երկրում գտնվող բարզանցիների ներկայությունից, որոնք խոստանում էին հեռանալ երկրից միայն գարնանը։ Այդ հարցը քննարկելու նպատակով 1946թ. դեկտեմբերի 21-ին Մ.Բարզանին հրավիրվեց Թեհրան, հանդիպեց շահ Մուհամմեդ Ռեզա Փահլավիի և այլ պաշտոնական դեմքերի հետ։

Մարտի 31-ին Ղազի Մուհամմեդը և իր կողմնակիցներից շատերը մահվան դատապարտվեցին, որով զլխատվեց քրդական շարժումը, իսկ ԻԶԴԿ-ի անդամներից շատերը հեռացան երկրից։ Չնայած 11 ամիս գոյատևած Մեհաբադի Հանրապետությունը չկարողացավ իրականացնել ԻԶԴԿ-ի ծրագրերը, այդուամենայնիվ, այն պատմական իրողություն էր քրդական պատմության մեջ։ Պետք է նշել, որ շաժումը տարերային բնույթ ուներ, Իրանի քրդերը համախռնված չէին մեկ գաղափարի շուրջ։ Հարավի քրդերը չէին ընդունում հյուսիսի քրդերի գործելակերպը։ Սակայն Մեհաբադի Հանրապետության տապալման զլխավոր պատ-

ճառն այն էր, որ ԽՍՀՄ-ը չօգնեց քրդերին: Փաստորեն վարչապետ Ղափանը, որը մեր կարծիքով, տաղանդավոր դիվանագետ էր, կարողացավ քուլացնել ԽՍՀՄ-ի և Իրանի միջև առկա լարվածությունը՝ խոստումներ տալով ԽՍՀՄ-ին: Նախ՝ Իրանի տարածքից դուրս բերվեցին խորհրդային զորքերը, այնուհետև օգտագործվեց ԽՍՀՄ-ի նախկին դաշնակիցների դժգոհությունը, որի արդյունքում առժամանակ սառեցվեց քրդական և ադրբեջանական խնդիրը Իրանում:

GOHAR ISKANDARYAN
(IOS)

KURDS MOVEMENT IN IRAN: MEHABAD REPUBLIC

The article deals with the Kurdish problem and establishing of Mehabad Republic in Iran. During the Second World War the USSR took careful position regarding to Kurd's problem. But after the Second World War the policy of the USSR was changed. The Democratic Party of Iranian Kurdistan and the Republic of Mehabad (Jan. 24, 1946) were founded with the help from USSR. After the agreement signed in April 1946 between Iran and USSR, the latter declared that the issues of Atrpatakan and Kurdistan are domestic affairs of Iran. The reasons of the fall of Mehabad Republic were the Iranian Kurds' not to be united and the lack of necessary support from the USSR.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Лазарев М.С., Курдистан и курдской вопрос (1923-1945), М., 2005, с. 212.
2. Лазарев М.С., նշվ. աշխ., էջ. 218-219.
3. Ղազի Մոհամմեդը սերում էր քրդական ազդեցիկ ցեղից, որից էլ ավանդաբար նշանակվում էին Մեհաբադի դատավորները: Հորեղբոր՝ Ղազի Ալիի մահից հետո, Ղազի Մոհամմեդը նշանակվեց այդ պաշտոնում: Միաժամանակ նա իրականացնում էր Մեհաբադի քաղաքապետի պարտականությունները:
4. Բայբուրդյան Վ., Իրանի պատմություն, Եր., 2005, էջ 641:
5. Derk K., The Kurds and Kurdistan, L., 1964, p. 50.
6. Eagleton W., The Kurdish Republic of 1946, L., 1963, p. 57.
7. Курдское движение в новое и новейшее время, М., 1987, с.180.
8. Eagleton W., The Mehabad Republic, L., p. 33-35.
9. Kinnane Derk, նշվ. աշխ., էջ 52-53.
10. Внешняя политика Советского Союза, Документы и материалы, январь-декабрь 1946г., Госполитиздат, 1952, с. 114-115.
11. Ghassemlou A.R., Kurdistan in Iran. People Without a Country. The Kurds and Kurdistan, London, 1980, p. 119-120. Eagleton W., The Kurdish Republic of 1946, p. 82.

12. Eagleton W.. The Mehabad Republic. p. 41-42.
13. Лазарев М.С, Мгои Ш.Х., История Курдистан, М.1999, с. 331.
14. Барзани М., Мустафа Барзани и курдское освободительное движение (1931-1961), Санкт-Петербург, 2005, с. 138.
15. Барзани М., նշվ. աշխ., էջ 137-143.